

JEGYZETEK

KÍSÉRLET REKONSTRUKCIÓRA

¹ R. Reitzenstein: *Plato und Zarathustra*. Vorträge der Bibliothek Warburg IV, B. G. Teubner, Lipcse, é.n., 26.

² A görög szöveg forrása: Platón: *Oeuvres complètes*. T. II, texte établi et traduit par Alfred Croiset, coll. des Universités de France, Ass. Guillaume Budé, 5e tirage, Les Belles Lettres, Párizs, 1965.

³ A magyar fordítás Papp János nyomán, in: *Platón Összes Művei*, Magyar Filozófiai Társaság, Budapest, 1943.

⁴ Oskar Becker: *Die diairetische Erzeugung der platonischen Idealzahlen*. Quellen und Studien zur Geschichte der Mathematik, Astronomie und Physik. Abteilung B, Band 1, Heft 4. Julius Springer, Berlin, 1931, 479.

⁵ Kerényi Károly: *Platonizmus*. Athenaeum, 1941 (XXVII. évf.), 67. Az 1966-os német fordítás egy alcímmel bővült: *Platonismus. Ein phänomenologischer Versuch*. Liber amicorum, Bruges.

⁶ K. Kerényi: *Ursprung und Anwendung der Hermeneutik in Kontexten der antiken Religion*, in: *Das Problem der Interpretation*, hrsgg. v. Henning Müller u. Peter Schneider, Mainzer Universitätgespräche, Sommersemester 1964. Vö. Martin Heidegger: *Sein und Zeit*. 11. Auflage, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1967, 37., továbbá 95. skk.

⁷ Gondolatmenetem némiképpen párhuzamos egy 1934-ben megjelent tanulmányéval; l. Brelich Angelo: *Prima philosophia*. Athenaeum, XX. évf., 211–219.

BERGSON A MÓDSZERRŐL

¹ Lukács György: *Történelem és osztálytudat*. Magvető, Budapest, é.n. [1971], 370.

² Bergson: *La Pensée et le Mouvant*. 4e édition, F. Alcan, Párizs, 1934, 8.

³ Georges Politzer: *Le Bergsonisme, une mystification philosophique*. Éd. Sociales, Párizs, é.n. [1947], 12.

⁴ Louis Althusser: *Marx – az elmélet forradalma*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968, 171. skk.

⁵ Georges Politzer: *A filozófia és a mítoszok*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972, 254.

⁶ Bergson: *Metafizikai értekezések*. Ford. Dienes Valéria. Filozófiai Írók Társasága, Franklin Társulat, Budapest, é.n. [1923], 14. sk. A *Bevezetés a metafizikába* c. tanulmányt Fogarasi Béla is lefordította. Fordítása számos kiadást ért meg.

- ⁷ I.m. 28.
- ⁸ I.m. 33.
- ⁹ Uo.
- ¹⁰ *La Pensée et le Mouvant*, 121.
- ¹¹ Uo.
- ¹² I.m. 7.
- ¹³ I.m. 12.
- ¹⁴ I.m. 15.
- ¹⁵ Bergson: *Metafizikai értekezések*. 85. (*Élet és eszmélet*)
- ¹⁶ I.m. 88.
- ¹⁷ Terminusunk rokon Roland Barthes „activité structurale” kifejezésével, amely nem azonos vulgáris szótári értelmével. L. *Essais critiques* c. kötetét (Seuil, Párizs, 1969).
- ¹⁸ Husserl: *Fenomenológia*. Az Encyclopaedia Britannica címszava, in: Husserl: *Válogatott tanulmányok*. „Gondolkodók”, Gondolat, Budapest, 1972. Lásd még Alexander Pfänder: *Zur Psychologie der Gesinnungen*, I–II. Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung, Bd. I (1913); Bd. III (1916).
- ¹⁹ A részletesebb kommentárt lásd ott (II. pont). Az egész bergsoni gondolatmenet kitűnő ismertetését adja Babits Mihály: *Bergson filozófiája*. Gondolat és írás, Athenaeum, Budapest, 1922. Hasonló, bár konzervatívabb leírás: H. Schoen: *Heinrich [!] Bergsons philosophische Anschauungen*. Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik, Bd. 145, Heft I (1912).
- ²⁰ Vö. uo.
- ²¹ Lásd a 14. sz. jegyz.
- ²² Bergson: *Idő és szabadság*. *Tanulmány eszméletünk közvetlen adatairól*. Ford. Dienes Valéria. Filozófiai Írók Társasága, Franklin-Társulat, Budapest, é.n. [1923], 151.
- ²³ 2. kiad., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.
- ²⁴ Karl Korsch: *Marxismus und Philosophie*. Politische Texte. Europa Verlag, Frankfurt–Bécs, é.n. [1966], 116.
- ²⁵ Dilthey: *Die Jugendgeschichte Hegels*. W. Diltheys Gesammelte Schriften, Bd. IV., 2. kiad., B. G. Teubner, Lipsze-Berlin, 1925. Vö. *Az ifjú Hegel – Dilthey szemével* c. tanulmányommal, *Echinox* II (1970), 8/9–10.
- ²⁶ Közli Jean Guilton: *La Vocation de Bergson*. Vocations, IX. N.R.F. Gallimard, Párizs, é.n. [1960].
- ²⁷ Le Roy: *Une Philosophie nouvelle*. F. Alcan, Párizs, 1911; R. Gillouin: *Henri Bergson filozófiája*. Kultúra és tudomány, Franklin, Budapest, é.n.
- ²⁸ Bergson: *Matière et mémoire*. *Essai sur la relation du corps à l'esprit*, 20e éd., F. Alcan, Párizs, 1925, 170.
- ²⁹ Bergson: *Tartam és egyidejűség*. Ford. Dienes Valéria. Ismerettár, Pantheon, Budapest, 1923, 7.
- ³⁰ *Idő és szabadság*, 53.
- ³¹ I.m. 56.
- ³² I.m. 62.

- ³³ I.m. 58.
³⁴ I.m. 64. sk.
³⁵ I.m. 91.
³⁶ I.m. 95.
³⁷ Uo.
³⁸ A Weber–Fechner-tételről van szó.
³⁹ I.m. 96. sk.
⁴⁰ I.m. 97.
⁴¹ Branislav Petronievics: *Warum stellen wir uns die Zeit als eine gerade Linie vor?* Kantstudien 7 (1902), 420.
⁴² *Idő és szabadság*, 112.
⁴³ I.m. 106.
⁴⁴ I.m. 133. sk.
⁴⁵ I.m. 134.
⁴⁶ I.m. 135.
⁴⁷ *La Pensée et le Mouvant* (Introduction, I.), 9.
⁴⁸ *Idő és szabadság*, 112.
⁴⁹ I.m. 114.
⁵⁰ I.m. 126.
⁵¹ I.m. 127.
⁵² I.m. 128.
⁵³ I.m. 128. sk.
⁵⁴ I.m. 144.
⁵⁵ *Tartam és egyidejűség*, 55.
⁵⁶ I.m. 56.
⁵⁷ I.m. 61.
⁵⁸ I.m. 74.
⁵⁹ *La Pensée et le Mouvant*, 117.
⁶⁰ Maurice Merleau-Ponty: *Éloge de la Philosophie et autres essais*. Idées, N.R.F. Gallimard, Párizs, é.n. [1960], 293.
⁶¹ Vö. Bergson: *L'Évolution créatrice*. 29e éd., F. Alcan, Párizs, 1925 (megjelent magyarul is). A bergsoni metafizika általános elveiről lásd Harald Höffding: *La Philosophie de Bergson*. Trad. du danois par Jacques de Coussange. Bibliothèque de Philosophie contemporaine, F. Alcan, Párizs, 1922; F. Grandjean: *Une révolution dans la philosophie: la doctrine de M. Henri Bergson*. F. Alcan, Párizs, 1923. Továbbá Vladimir Jankélévitch ismert tanulmányait.
⁶² *Metafizikai értekezések*, 10.
⁶³ I.m. 10.
⁶⁴ I.m. 9.
⁶⁵ I.m. 32.
⁶⁶ I.m. 32.
⁶⁷ Uo.
⁶⁸ I.m. 34.
⁶⁹ I.m. 35.
⁷⁰ I.m. 35. sk.
⁷¹ I.m. 43.
⁷² I.m. 58.
⁷³ I.m. 59.

- ⁷⁴ Uo.
- ⁷⁵ I.m. 60. (A VIII. és X. pontban közölt idézetek a *Filozófiai intuición* c. előadásból valók.)
- ⁷⁶ *La Pensée et le Mouvant*, 263.
- ⁷⁷ I.m. 265.
- ⁷⁸ I.m. 79. (Introduction). Vö. Bergson: *Jegyzet az okságba vetett hitünk lélektani eredetéről*; Bergson: *A nevetés és négy lélektani tanulmány*. Ford. Dienes Valéria. Világkönyvtár, Révai, Budapest, 1913, 332. sk. (A *Le Rire* megjelent új magyar változatban is: *A nevetés*. Ford. Szávai Nándor. Gondolkodók, 2. kiad., Gondolat, Budapest, 1969.)
- ⁷⁹ *Metafizikai értekezések*, 142.
- ⁸⁰ I.m. 143.
- ⁸¹ Bergson: *Les Deux sources de la morale et de la religion*. 14e éd., F. Alcan, Párizs, 1933, 55.
- ⁸² *Matière et mémoire*, 113.
- ⁸³ Hadd idézzünk befejezésül három véleményt Bergsonról, amely hosszú időre megszabta értékelésének irányát Franciaországban. Az idézetek az *Henri Bergson. Essais et témoignages inédits* c. kötetből valók. Szerk. Albert Béguin és Pierre Thévenaz. À la Baconnière, Neuchâtel, é.n. [1943] *Charles Péguy: Les bergsoniens, au contraire; les derniers venus dans la compagnie des philosophes immortels, tendres et bien-aimés comme des enfants plus jeunes... Benjamins de cette famille particulièrement élue, nouveau-nés de cette race singulièrement choisie, jeunes encore et n'ayant pas reçu la consécration du temps, jeunes et bien-aimés, innocents et pourtant entendus, dépositaires de la seule philosophie qui dût affronter la mort au lendemain d'avoir connu la vie, touchants par ce destin éphémère, qu'ils ne déploraient pas, aimés entre tous, comme ces enfants qui accompagnaient leurs aînés sur le sable des cirques, les bergsoniens étaient morts avec une aisance incomparable; souverainement intelligents, pénétrants entre tous, ils avaient parfaitement compris comment leur mort s'insérerait dans la trame de ces événements... (131) Paul Valéry: M. Bergson pensait sans doute que le sort même de l'esprit est inséparable du sentiment de sa présence et de sa valeur universelle: il rejoignit par là, et d'ailleurs par d'autres points, la pensée la plus religieuse. (Beszéd a Francia Akadémián, 1941. január 9-én, 22.) Maurice Blondel: L'intuition bergsonienne consiste à discerner, à disjoindre des connexions hybrides, des oppositions trop facilement insoupçonnées et dont il importe de percevoir la formation, l'inconscience ordinaire, les dangers, les raisons d'être et les stimulants paradoxaux. Sous les données qui paraissent immédiates comme des perceptions naturelles, se cachent des hymens adultérins, des habitudes falsifiantes, et cependant aussi des suggestions qui amorcent de plus importantes enquêtes. (77)*

MI A TUDAT ?

- ¹ *Philosophische Grammatik* 77. Suhrkamp, Frankfurt a. M. é.n. [1973], 121.
- ² *I.m.* 222.
- ³ *Hogyan látja a behaviorista a pszichológiát?*, in: Kardos Lajos (szerk.): *Behaviorizmus*. Gondolat, Budapest, 1970, 57.
- ⁴ Karl S. Lashley: *A tudat behaviorista értelmezése*, in: Kardos, *i.m.* 72.
- ⁵ Holger Hydén: *Az agy működése biokémiai szempontból*, in: Ádám György (szerk.): *Pszichofiziológia*. Gondolat, Budapest, 1972, 212.
- ⁶ Edward C. Tolman: *Hogyan határozza meg egy behaviorista a tudatot*, in: Kardos, *i.m.* 112.
- ⁷ L. Sz. Vigotszkij: *A magasabb pszichikus funkciók fejlődése*. Gondolat, Budapest, 1971, 19.
- ⁸ L. Sz. Vigotszkij, *i.m.* 267–278.
- ⁹ L. Sz. Vigotszkij, *i.m.* 270.
- ¹⁰ Bence György – Kis János: *A nyelv a mindennapi élet elméletében*. Általános Nyelvészeti Tanulmányok, VII. 1970, 17–57. Lukács és Vigotszkij elmélete érdekesen egyesül ebben a tanulmányban.
- ¹¹ Ism. E. Dalrymple-Alford: *Pszicholingvisztika*, in: Brian M. Foss (szerk.): *Új távlatok a pszichológiában*. Gondolat, Budapest, 1972, 202. skk.
- ¹² L. Sz. Vigotszkij: *Gondolkodás és beszéd*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971 (utánnomás), 327. Vö. Kis János: *Vigotszkij és a marxista pszichológia kezdetei*. Magyar Filozófiai Szemle, XI. 1967, 6. 967. skk.
- ¹³ C. H. Mead: *A pszichikum, az én és a társadalom*. Gondolat, Budapest, 1973, 41.
- ¹⁴ Wittgenstein: *Philosophische Untersuchungen*. Suhrkamp, Frankfurt a. M., é.n. [1971], 2, 16.
- ¹⁵ Wittgenstein, *i.m.* 38, 39.
- ¹⁶ Frege: *Der Gedanke*, in: *Logische Untersuchungen*, ed. Patzig, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, é.n. [1966], 30. skk.
- ¹⁷ Frege: *Über Sinn und Bedeutung*, in: *Funktion, Begriff, Bedeutung*, ed. Patzig, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, é.n. [1969], 44.
- ¹⁸ In Frege: *Schriften zur Logik. Aus dem Nachlass*, ed. Gottfried Gabriel, Meiner Phil. Bibl. 277, Akademie-Verlag, Berlin, 1973, 25.
- ¹⁹ Peter F. Strawson in: *Über Ludwig Wittgenstein*, Suhrkamp, Frankfurt a. M., é.n. [1962], 52. skk.
- ²⁰ Frege: uo.
- ²¹ Wittgenstein: *Philosophische Grammatik*, id. kiadás, IV, 46, 89.
- ²² Wittgenstein, *i.m.* V, 68, 111.
- ²³ Wittgenstein, *i.m.* VII, 95, 143.

²⁴ Wittgenstein: *Über Gewissheit*. 175. Suhrkamp, Frankfurt a. M., é.n. [1971], 53.

²⁵ Bence György – Kis János, *i.m.* Vö. Henri Lefebvre: *Le Langage et la société*. „Idées”, N.R.F. Gallimard, Párizs, é.n. [1966], 267. skk.

²⁶ Egész gondolatmenetemre releváns – persze gyökeresen más terminológiával kifejezve – a fiatal Marx okfejtése: „Tételezzetek egy lényt, amely sem maga nem tárgy, sem pedig nem bír valamilyen tárggyal. Egy ilyen lény először is az *egyetlen* lény lenne, rajta kívül nem egzisztálna semmilyen lény, magányosan és egyedül egzisztálna. Mert mihelyt vannak tárgyak rajtam kívül, mihelyt nem *egyedül* vagyok, *más-valami* vagyok, *más valóság*, mint a rajtam kívüli tárgy. E harmadik tárgy számára én tehát *más valóság* vagyok, mint ő, azaz az *ő* tárgya vagyok. Egy lény, amely nem tárgya más lénynak, felteszi tehát, hogy *semmilyen* tárgyi lény sem egzisztál. Mihelyt tárggyal bírok, ez a tárgy velem bír tárggyul. De egy *nem-tárgyi* lény nem-valóságos, nem-érzéki, csak gondolt, azaz csak képzelt lény, elvonatkoztatásbeli lény. *Érzékileg* lenni, azaz valóságosan lenni annyi, mint az érzék tárgya lenni, *érzéki* tárgy lenni, tehát rajta kívül érzéki tárgyakkal bírni, érzékisége tárgyaival bírni. Érzékileg lenni annyi, mint *szenvedőleg* lenni.” – Marx: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*. [Kossuth], Budapest, 1962, 109. – Nos, a fenti vizsgálatok a hagyományos filozófia *szenvedő lénységét* és *érzéki tárgyát* vették tekintetbe, Marx filozófiája (anélkül, hogy a szűken vett kritikai vagy polemikus oldalt bővebben kifejtené) a maga társadalmi időbe kivetített emberfogalmával ettől vissza- vagy éppen túllép. Hiszen – írja – „... az ember nemcsak természeti lény, hanem *emberi* természeti lény; azaz önmagáért-valóan léttel-bíró lény, ezért *nembeli* lény...” (uo.) – Marx emberfogalmáról lásd: Márkus György: *Marxizmus és „antropológia”*. 2. kiad. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971, kül. 32–60. Vö. Márkus: *Az ifjú Marx ismeretelméleti nézeteiről*. Magyar Filozófiai Szemle, IV, 1960, 3. – *Az érzékileg levő lény* filozófiáján való túlhaladás radikális programját tartalmazza Vajda Mihály cikke: *Objektív természetkép és társadalmi praxis*, Magyar Filozófiai Szemle, XI, 1967, 2. – Mindezeknek a programoknak a perspektívája dolgozatomból hiányzik, itt csak utalok rájuk mint korlátozott terjedelmű (és túl absztrakt) vizsgálódásom (ezúttal diszkurzív) reciprokjára. Úgy érzem azonban, hogy legalább jelzésszerűen meg kellene fogalmaznom azt az alternatívát, amely jelen cikkem abszurditásának értelmességét garantálja – szerintem. Címzavakban: *aa)* A „dolog” és a „tulajdonság” elkülönítése valószínűleg a főnév-melléknév kapcsolat analógiájára született. *bb)* Az ebből keletkezett „lényeg–jelenség” ellentétpár azt sugallja, hogy az *ismeretlen* esszencia rejtőzik észleleteink mögött – de ha *ismeretlen*, honnan tudjuk? Tudjuk, amit *nem tudunk?* *cc)* A lényeg nem ismeretelméleti fogalom. Ér-

ték. *dd)* Tehát *át is kell adni* az értékelméletnek. *ee)* Radikális filozófia: kritikus, kritikái, criticista ontológia, ismeretfilozófia *plusz* manifeszt értékválasztáson alapuló társadalomelmélet (de legalább az egyik!), *ff)* Az értékcentrum anélkül is lényegi, hogy ontológiailag bármennyire is előbbrevaló lenne. Hadd hozzak föl egy kritikai példát. Senki sem vonhatja kétségbe, hogy attitűdjében, beállítottságában Adorno radikális gondolkodó, elmegy a végletekig és még annál is tovább. Kétségtelen azonban, hogy a megbírált gondolatokat egy rivális metafizika oldaláról bírálja, amely főntart bizonyos tradicionális fogalmakat, hogy kiliasztikus hevében egy sötétén ragyogó retorikát állítson elő belőlük. Ezt a bírálatot csak – igen éleselméjű, helyenként zseniális – politikai-ideológiai elemzés egészíti ki. Vö. pl. *Jargon der Eigentlichkeit*, Gesammelte Schriften 6, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a. M., 1973, 471. skk., 502. skk., 509. skk. *Zur Metakritik der Erkenntnistheorie*, edition suhrkamp, é.n. [1972], 48–96. *Kierkegaard*, 3. kiad. Suhrkamp Verlag, Frankfurt a. M., é.n. [1966], 124–156. A hagyományos filozófiával szemben azonban a rivális metafizika nem sajátos válasz. Sőt szintézis sem lehetséges: aki túllép az „érzéki lény – kat'exochen emberi lény” megkülönböztetésén, természetesen az *utóbbi* mellett foglal állást, hiszen ebben amaz is benne van. Amikor appercepcióim bármely válfaját társadalmi, akár nyelvelsajátítási stb. szempontból elemzem, túlléptem a tulajdonképpeni ismeretfilozófia határát. (A határokat igen jól vonja meg a hagyományos filozófiával szemben Alfred J. Ayer: *The Foundations of Empirical Knowledge*. Macmillan & Co., London–New York, 1958, 84–92, 153–162, 183–207, 263–275.) Az ismeretfilozófiai fogalmak következetes társadalomelméleti kezelésére nyújt példát Sartre-kritikájában Tordai Zádor: *Egzisztencia és valóság*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, 66. skk., 137–145. Az itt megnyilvánuló radikalizmus forrása természetesen: Marx. A döntő marxi hely így szól: „De a természet is, elvontan véve, magáért-valóan, az embertől való elválasztásban rögzítve, az ember számára *semmi*. Hogy az elvont gondolkodó, aki szemlélésre határozta el magát, a természetet elvontan szemléli, az magától értetődik. Mint ahogy a természet a gondolkodó számára az ő maga előtt rejtett és rejtélyes alakjában, mint abszolút eszme, mint gondolati dolog be volt zárva, úgy a gondolkodó igazában, amikor magából kibocsátotta, csak ezt az *elvont természetet* [...], csak a természet *gondolati dolgát* bocsátotta ki magából. [...] A természet mint természet, azaz amennyiben érzékileg még különbözik ama titkos, benne elrejtett értelemtől, a természet elválasztva, megkülönböztetve ezektől az elvonatkoztatásoktól *semmi*, egy *semminek bizonyuló semmi, értelmetlen...*” *Gazdasági-filozófiai kéziratok*, id. kiad., 116. skk. (Az e marxi tételéből levont helytelen következtetések iskolapéldája: Gal-

vano della Volpe: *Egy módszer rövid vázlata*. in: Huszár Tibor [szerk.]: *Olasz marxista filozófusok írásaiból*. Gondolat, Budapest, 1970, 351. skk.)

* Ez a dolgozat viszonylagos koherenciáját Erdélyi Ágnes és Márkus György kritikai észrevételeinek, következtelenségeit szerzőjének köszönheti.

KRITIKA HÉTFŐTŐL SZOMBATIG

¹ Erdélyi Helikon, 1930, 257. skk.

² Szilasi Vilmos: *A kritika elmélete*. In: *Dolgozatok a modern filozófia köréből*. Alexander Bernát-Emlékkönyv, Franklin-Társulat, Budapest, 1910, 641. sk.

TUA RES AGITUR

¹ Echinox, 1970, 5–6.

² Studia Univ. B. B. Series Philosophia, Kolozsvár, 1970.

³ Marx–Engels: *Ausgewählte Briefe*. Dietz, Berlin, 1953, 31.

⁴ Franz Mehring: *Zur Geschichte der Philosophie*. Bildungswesen DSAP, Prága, 1933, 90.

⁵ Lenin: *Marx, Engels, marxizmus*. Idegennyelvű Irodalmi Kiadó, Moszkva, 1947, 322.

⁶ Magyar Filozófiai Szemle, 1970, 6.

BRETTER GYÖRGY KÉT KÖNYVE

¹ Vö. Kerényi Károly: *Was ist Mythologie?* Darmstadt, 1967.

A FORRADALOM NYELVI TECHNIKÁJA

¹ *Allegória és szimbólum*. In: W. Benjamin: *Kommentár és prófécia*. Gondolat, Budapest, 1969.

² *Materializmus és empirikriticizmus*. Szikra, Budapest, 1949, 349.

³ *Filozófiai füzetek*. Szikra, Budapest, 1954, 69.

⁴ Max Stirner: *Der Einzige und sein Eigentum*. Privat-Ausgabe. Veranstaltet von John Henry Mackay, Charlottenburg, 1911, 99.

EGYENES LABIRINTUS

¹ *Nagyvárosi ikonok*. 2. kiadás, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1971, 161–162.

² I.m. 152.

- ³ I.m. 137.
⁴ I.m. 138.
⁵ I.m. 69.
⁶ I.m. 166.
⁷ I.m. 88.
⁸ Malebranche: *Méditations chrétiennes*. Ed. Gouhier, XIV.
XVIII.
⁹ Magvető, Budapest, 1972, 52. A vers címe: *Rilke a te-
lelőben*.
¹⁰ I.m. 65.
¹¹ Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972.
¹² I.m. 17.
¹³ I.m. 27.
¹⁴ *A tűz része*. L. *A Ura ma*. Szerk. Hajnal Gábor. Gondolat, Budapest, 1968.
¹⁵ *Szálkák*, 37.
¹⁶ *Új Ember*, 1971. szeptember 19.
¹⁷ I.m. 48.
¹⁸ I.m. 49.
¹⁹ I.m. 69.
²⁰ Martin Heidegger: *Die Technik und die Kehre*. 2. kiadás, Neske, Pfullingen, 1962, 35.